

**ГЭМТ ХЭРЭГ, ЗӨРЧЛӨӨС УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ АЖИЛ  
ЗОХИОН БАЙГУУЛЖ ИРСЭН ЗАРИМ ТУРШЛАГЫГ  
НЭВТРҮҮЛЭХ АСУУДАЛ**

**Б.Мэндбаяр**

ХСИС-ийн АШБС-ийн магистрант,  
цагдаагийн ахлах дэслэгч

**Товч агуулга**

Энэхүү өгүүлэлд ардын хувьсгал ялсан цагаас эхлэн манай улсад гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажлыг хэрхэн зохион байгуулж байсан, түүнийг хэрхэн төр засгаас дэмжиж ирсэн талаар товч өгүүлсэн болно.

**Түлхүүр үг:** Цагдан сэргийлэх байгууллага, Цагдан сэргийлэх байгууллагад туслах олон нийтийн бригад, Нийгмийн хэв журам

**Үндсэн хэсэг**

Манай улс гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг эрт дээр үеэс төрөл бүрийн арга, хэлбэрээр хийж ирсэн бөгөөд ардын хувьсгал ялсан нь гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх ажлыг шинэ хэлбэрээр явуулах эхлэл болжээ.

Ардын Засгийн газрын 1921 оны 7 дугаар сард болсон 6 дугаар хуралдаанаар дэг журам сахиулах, жинхэнэ ард түмний эрх ашгийг хамгаалагч “Сэргийлэх цэрэг”-ийг байгуулсан.

Энэ нь цагдаагийн байгууллагын төдийгүй аливаа хэрэг явдлаас урьдчилан сэргийлэх бодлогын эхлэл болсон юм.

1923 онд Засгийн газрын хуралдаанаар олон түмэнд зориулсан анхны “Ухуулга бичиг”-ийг гаргаж, “Нийслэл хүрээний газар аливаа хүн архи уух, мөрийцөн наадах, хэрүүл шуугиан өдүүлэх, шөнийн цагаар чимээ гаргах, гал усны аюул болох, хулгайлах, булаах зэрэг бүхий л гашуун самууныг цагдан байцаалгах”-ыг олон түмэнд сануулж, “...цаазалсаныг зөрчвөөс цээрлэн шийтгэх” журмыг зөвшин батлан явуулсан байна

Уг журамд “Ямнаас зохих газруудад хүргүүлэн тушаасныг өөр өөрийн харъяат газруудаас олон дор зарлах тул...аливаа ухамсарлан мэдэж, хичээнгүйлэн дагаж явбаас зохимой” гэсэн заалт нь хэрэг явдлаас урьдчилан сэргийлэх, түүгээр ч барахгүй төр, захиргаанаас эхлээд нийт байгууллага, иргэдийн эрхэм үүрэг нь гэж тодотгож өгсөн чухал баримт болсон юм.<sup>1</sup>

Тэр үеэс эхлэн хууль ёсыг сахин биелүүлэх, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажилд олон түмнийг татан оруулах талаар тухайн үеийн нам, төрийн байгууллагуудаас олон чухал арга хэмжээ авч байсан. Улс орны эрүү, хэв журмын нөхцөл байдалтай холбогдуулан цагдаагийн байгууллага үйл ажиллагаандаа дүгнэлт хийж, гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийгмийн хэв журам хамгаалах үйл ажиллагааны бүтэц, зохион байгуулалтыг сайжруулахад анхаарч ирсэн.

Хууль хамгаалах байгууллагуудын нэг чухал зорилт бол гэмт хэрэг нэг бүрийг илрүүлж, гэм буруутай этгээдэд зохих хариуцлагыг шударгаар оногдуулахын хамт гэмт хэрэг, зөрчил гарахад нөлөөлсөн шалтгааныг илрүүлж, цаг тухайд нь арилгуулах замаар гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажлыг бүх аргаар зохиоход оршино.<sup>2</sup>

Цагдаагийн байгууллагын гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажил нь хууль зүйн уламжлал, шинэчлэл нэвт шингэсэн, үр өгөөжтэй байх шаардлагатай.

Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажил нь эдийн засаг, соёл, ёс суртахуун, тухайн нийгмийн түүхэн тодорхой нөхцөл, хүмүүсийн аж амьдралын түвшин, хуулийн хэрэгжилт, улс төрийн удирдлагын чадвар зэрэг олон талын хамааралтай байдаг.<sup>3</sup>

1941 онд МАХН-ын Төв Хороо, Сайд нарын Зөвлөлийн хамтарсан 41 дүгээр тогтоолоор ардын цагдан сэргийлэхийн ажилд туслах сайн дурын бригадыг байгуулахаар шийдвэрлэж, дагаж мөрдөх журмыг баталсан нь гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх ажилд ард олныг өргөнөөр оролцуулах шийдвэртэй алхам болжээ.

Энэ үеэс эхлэн иргэд, хөдөлмөрчдөөс цагдаагийн байгууллагад идэвхитэй туслах хөдөлгөөн амжилттай өрнөж ирсэний учир, улс орны үндэсний аюулгүй байдал, эрүүгийн нөхцөл байдал

<sup>1</sup> Л. Билгээ “Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлын арга зүй” УБ. 2005. 11-12 дахь хуудас

<sup>2</sup> Ж. Авхиа. Гэмт явдал, түүнтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх асуудал. УБ. 1997. 159 дэх тал

<sup>3</sup> Н. Гаравсүрэн. Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажил ба Цагдаагийн байгууллага. УБ. 2002. 3 дахь тал

тогтворжиж иргэдийн эрх чөлөөг хамгаалах асуудал нэлээд баталгаажиг ирсэн байна.

Төр засгаас дэс дараатай олон арга хэмжээ авсны үр дүнд, Цагдаагийн байгууллага жилээс жилд бэхжин, 1947 онд улсын хэмжээнд гэмт хэргийн дөнгөж 50 хувийг илрүүлж байсан бол 1951 онд 74%, 1954 онд 83%, 1958 онд 92 хувийг нь илрүүлдэг болсон байна. Энэ нь улс орны хэмжээнд гэмт хэрэгтэй тэмцэх ажил жилээс жилд эрчимжиж байсны илрэл юм.<sup>4</sup>

Энэ үеийн онцлог нь, гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх ажил зөвхөн цагдаагийн үүргийн хүрээнд явагдаж байсан байна. Үүнийг өөрчлөх зорилгоор 1960 онд, МАХН-ын Төв Хорооны 170 дугаар тогтоол гарч, хөдөлмөрчдийн дунд хууль сурталчилах олон хэлбэрийн ажил зохиох, гэмт хэрэг, зөрчил гаргаж болзошгүй хүмүүстэй нэг бүрчлэн уулзаж, хүмүүжлийн ажил хийх, эргүүл шалгалтыг хүчтэй болгож, гэмт хэрэг гарч болох байдлуудыг урьдчилан илрүүлж арилгах ажлыг нам, улс, олон нийтийн байгууллага, хөдөлмөрчин олон түмний туслалцаатайгаар зохион байгуулж эхэлсэн байна.

Уг тогтоолд “Ухуулга суртчилгааны ажлыг олон хэлбэрээр зохиох, гэмт хэрэг зөрчилд өртөж болзошгүй хүмүүсийг биечлэн ангилах, эргүүл шалгалтын ажлыг хүчтэй болгож, хэргийг илрүүлэн арилгах нь нам, улс, олон нийтийн туслалцаанд түшиглэх ёстой” гэж заасан нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг хийхэд олон нийтийн туслалцаа авах нөхцлийг нэлээн бүрдүүлж өгсөн байна.<sup>5</sup>

Энэ бүхэн нь, улс орны эрүүгийн нөхцөл байдлыг эрүүлжүүлэх, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, ялангуяа ЦСБТОН /цагдан сэргийлэх байгууллагад туслах олон нийт/-ийн бригад, нөхөрлөлийн ажлыг сайжруулах, гэмт хэргийн эсрэг нийтийн тэмцэл өрнүүлэх боломжийг нээхэд чухал арга хэмжээ болсон юм.

Нам, төрөөс гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх ажил нь зөвхөн ЦСБТОН бригадын гишүүн бус, бүх ард түмний үйл хэрэг байх ёстой гэж үзэж Ардын нөхөрлөлүүд, Нийгмийн хэв журам хамгаалах олон нийтийн төвүүдийг нутаг дэвсгэрээр нь байгуулан ажиллуулсан байна.

ЦСБТОН бригад нь хэв журам, мөрдөн байцаах ажилд туслах, авто техникийн, галын сайн дурын, өсвөрийн сэргийлэгчдийн, залуучуудын, өмч хамгаалах бригад, зөвлөл, бүлэг гэсэн төрөлжсөн хэлбэрүүдэд шилжиж, 40 шахам мянган гишүүдтэй хөдөлмөрчдийн үүсгэл санаачлагын байгууллага болтлоо хөгжин дэвжижээ.

Иймээс тэдний үйл ажиллагааг улам идэвхижүүлэх зорилгоор 1968 онд цагдан сэргийлэх байгууллагад туслах хүчний анхдугаар, 1974 онд Улсын 2 дугаар зөвлөлгөөнүүдийг зохион байгуулан, гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд амжилт гаргасан олон зуун гишүүдийг төрийн одон медалаар шагнасны гадна, аймаг, нийслэлд энэ ажлыг мөн зохион байгуулж, үйл ажиллагааг нь идэвхижүүлж байжээ.

Мөн, гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх ажилд олон түмний оролцоог сайжруулах зорилгоор аймаг, сум, дүүрэг бүрт “Нийгмийн хэв журам хамгаалах төв”-үүдийг байгуулан сум, дүүрэг, хорооны дарга нарыг төвийн даргаар сонгон ажиллуулж байсан нь, гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд олон түмнийг татан оролцуулсан шалгарсан аргын нэг байлаа.

Ингэж гэмт хэрэг, зөрчлийн эсрэг нийтийн тэмцлийг өрнүүлэхэд тухайн үеийн нам, төрийн тууштай бодлого, зорилтыг дэвшүүлэн хэрэгжүүлж, тодорхой арга хэмжээ авч байснаас гэмт хэрэг, зөрчлийг бууруулж ирснийг түүх мартаагүй билээ.

Гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх ажлыг хүчтэй болгохын тулд хуулийн байгууллагын ажлын уялдааг сайжруулах асуудал цоо шинээр тавигдсан учир 1961 оны 1 дүгээр сарын 14-нд Улсын прокурор, Улсын дээд шүүх, НАХЯ-ны 12, 38, 9 тоот хамтарсан тушаал гаргаж, Намын төв хорооны 1960 оны “Гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд намын байгууллагын зорилтын тухай” 170 дугаар тогтоол, мөн онд болсон хуулийн байгууллагын удирдах ажилтны зөвлөлгөөний шийдвэрийг хүч хавсран биелүүлэх тухай нарийвчлан заасан нь зарчмын чухал ач холбогдолтой арга хэмжээ болжээ.<sup>6</sup>

Ялангуяа 1970-1980-аад оны үед гэмт хэргийн гаралт буурч, жилд дунджаар 6000 орчим гэмт хэрэг бүртгэгдэж, хүний амь насыг санаатай бүрэлгэх, хүчин, дээрэм болон бүлэг зохион байгуулалттай гэмт хэргүүд харьцангуй бага гарч, ард олон амгалан тайван амьдарч байсан байна.

МАХН-ын Төв Хорооны 1965 оны 305 дугаар тогтоолоор Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохицуулах зөвлөлүүдийг аймаг, хотын намын хороодын дэргэд байгуулан, Намын Төв

<sup>4</sup> Г. Даштүдэв. “Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлын арга зүй”. УБ. 2007. 23 дахь тал

<sup>5</sup> Л. Билгээ. Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлын арга зүй. УБ. 2005. 11-12 дахь тал

<sup>6</sup> Г. Даштүдэв. Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлын арга зүй. УБ. 2007. 23 дахь тал

Хорооны нэг нарийн бичгийн дарга, улсын хэмжээнд хариуцаж байсан байна.<sup>7</sup>

Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг хэвшмэл байдлаас гаргаж, бүх нийтээр анхаарал тавьдаг болгоход цагдаагийн байгууллага гол санаачлагач байвал зохистой юм.<sup>8</sup>

1992 онд Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн дэргэд нийгмийн дэг журам хангах түр зөвлөлийг, 1995 онд Засгийн газрын дэргэд тус тус байгуулж, 1996 оноос Засгийн газрын тухай хуулиар Хууль зүйн сайдад уг үүргийг хариуцуулж ирсэн нь тухайн үедээ улс оронд дэг журам тогтоох, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажилд ихээхэн ач холбогдолтой явдал байсан юм.

УИХ-аас 1997 оны 12 дугаар сарын 5-нд “Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль”-ийг батлан гаргасан нь энэ чиглэлээр хийх үйл ажиллагаанд ихээхэн түлхэц болсон юм. Уг хуулийн дагуу зохицуулах зөвлөлүүд нь гурван үе шаттайгаар үүрэг гүйцэтгэх болсон бөгөөд Монгол Улсын Ерөнхийлөгч 1998 онд 06, 2001 онд 25 дугаар зарлигаар Зохицуулах зөвлөлийн бүрэлдхүүн, ажиллах дүрмийг баталж ажиллуулж эхэлсэн бөгөөд зохицуулах бүх шатны зөвлөлүүд тодорхой үүрэг гүйцэтгэж, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг улам идэвхижүүлж, ялангуяа цагдаагийн байгууллагын гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх албаны бүтэц, үйл ажиллагааг боловсронгуй болгоход ихээхэн анхаарсан байна.

Дээрх арга хэмжээний хүрээнд, цагдаагийн байгууллагад гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хэлтэс, төв орон нутагт гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажилтны орон тоог баталж, зарим аймаг, хотод гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх тасгийг байгуулж, эрх зүйн орчинг бүрдүүлж өгсөн байна.

Захиргааны урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ нь, албадах замаар гэмт хэрэг, захиргааны зөрчлөөс сэргийлэх, эрх зүйн эсрэг нөхцөл байдал бүрдүүлэхгүй байхад чиглэгддэг захиргааны албадлагын бие даасан анхдагч төрөл юм.<sup>9</sup>

Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд төрийн болон төрийн бус байгууллага, иргэдийн туслалцааг авч ажиллах, хамтын ажиллагааг сайжруулах зорилгоор Хэв журам хамгаалах газрын гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хэлтсийг өөрчлөн “Олон нийттэй харилцах хэлтэс” болгон өөрчилж, ажлын чиг үүргийг тодорхойлж өгсөн.

Цагдаагийн байгууллагын үйлчилгээг иргэдэд ойртуулах, тэднийг цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаанд оролцуулан хамтран ажиллах чиглэлээр Монголын нээлттэй нийгэм хүрээлэн /Соросын сан/-тэй хамтран “Цагдаа-иргэд олон нийтийн хамтын ажиллагаа” төслийг 2000-2005 онд хэрэгжүүлсэн билээ.

Энэ төслийг хэрэгжүүлэх ажлын хүрээнд гэмт хэрэгтэй тэмцэх ажлын материаллаг баазыг сайжруулан техник, хэрэгслээр хангах, гэмт хэрэг, зөрчлийн талаарх мэдээллийг олон нийтэд хүргэх, ухуулга, сурталчилгааны ажил явуулах, иргэд, төрийн захиргааны албан хаагч, цагдаагийн байгууллагын алба хаагчдын дунд эрх зүйн сургалт явуулах зэрэг ажлыг үе шаттай хийсэн нь ихээхэн үр дүнгээ өгсөн байна.

Энэ нь Монгол Улсын цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааг өөрчлөн шинэчилж, эрх зүйн харилцааг боловсронгуй болгох, цагдаа-олон нийтийн хамтын ажиллагааг сайжруулах, цагдаагийн үйл ажиллагааг олон нийтэд ойртуулах, цагдааг олон түмний дотор үйлчилдэг, үйлчилгээний байгууллага болгон төлөвшүүлэх эхлэл тавьж байгаа юм.

Тухайлбал: 1997 онд Монгол Улсад гарч буй гэмт хэрэг, түүний дотор хулгайлах гэмт хэргийн гаралтыг судлан дүгнэлт хийж, энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх хөтөлбөрийн төслийг боловсруулан Засгийн газрын хуралдаанд оруулж батлуулсан. Энэхүү хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх ажилд, цагдаагийн байгууллага түлхүү анхаарч ажилласнаар хулгайлах гэмт хэргийг илрүүлэх, урьдчилан сэргийлэх ажилд нэлээд ахиц, өөрчлөлт гарсан билээ.

2001 онд хүүхдийн эсрэг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хэлтсийг Эрүүгийн цагдаагийн газрын бүтцээс гаргаж, хэв журмын албаны бүтцэд оруулан, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, архидан согтууралтай тэмцэх, хүүхдийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх тасгуудтайгаар шинээр байгуулж, улсын хэмжээнд үйл ажиллагааг нь явуулж байна.

Засгийн газраас батлан гаргасан, “Хүүхдийн болон түүний эсрэг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх”, “Хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх”, “Хар тамхи, мансууралтай тэмцэх хөтөлбөр”-үүдийг санаачлагч нь цагдаагийн байгууллага байсны дээр 2005 оныг дуустал хугацаанд хэрэгжих явцад цагдаагийн мэргэжлийн албадын хүч, анхаарлыг төвлөрүүлж ажиллаж байсан байна.

<sup>7</sup> Ц. Бүжинлхам, С.Наранбулаг. Гэмт явдлаас урьдчилан сэргийлэх ажил ба прокурорын байгууллага. УБ. 1884. 65 дахь тал

<sup>8</sup> Н. Гаравсүрэн. Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажил ба Цагдаагийн байгууллага. УБ. 2002. 3 дахь тал

<sup>9</sup> Ж. Долгорсүрэн. Монгол Улсын цагдаагийн эрх зүй. УБ. 2004. 202 дахь тал

Гэмт хэрэг гэдэг бол нийгмийн сөрөг үзэгдэл бөгөөд хэзээ ч устаж үгүй болохгүй аль ч нийгэмд байсаар ирсэн түүхтэй. Түүний гаралтыг зөнд нь орхих бус харин түүнтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх ажлыг тасралтгүй үр дүнтэй хэлбэрээр явуулах ёстой бөгөөд ялангуяа нутаг дэвсгэрийн анхан шатны нэгжид, цагдаагийн байгууллагын нийт албадыг төлөөлөн үүрэг гүйцэтгэж байгаагийн хувьд хэсгийн байцаагч нар, хамгийн их үүрэг хариуцлага хүлээдэг.

Өнөөдөр, “Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх тухай”<sup>10</sup> Монгол Улсын хуулийн 3.12.1-д “Нутгийн захиргааны байгууллага, харьяа нутаг дэвсгэрийнхээ хэмжээнд гэмт хэрэг, нийгмийн хэв журмын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг зохион байгуулахдаа иргэдийг дараах хэлбэрээр татан оролцуулахыг хуульчлан заасан байна. Энэ нь, хэсгийн байцаагчийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлаа явуулах, түүнд иргэдийг татан оролцуулахад гол эрх зүйн үндэс болж байна. Үүнд:

1. Иргэдийг нийтийн эргүүлд гаргах
2. Хэв журмын урамшилтай эргүүл, жижүүрийг томилох
3. Нийгмийн хэв журам хамгаалах олон нийтийн байцаагчаар ажиллуулах” зэрэг болно.

Тодорхой нутаг дэвсгэрт ажиллах хэв журмын урамшилтай эргүүл, жижүүр, хэв журам хамгаалах олон нийтийн байцаагчийн тоо, урамшуулалын хэмжээг хүн амын нягтрал, хэв журмын зөрчлийн гаралтаас хамааран сум, дүүргийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал жил тутам тогтоож байна.

Тухайн жилд шүүхийн шийдвэр биелүүлэх, замын хөдөлгөөний болон хэв журмын зөрчлийг арилгах чиглэлээр улсын орлого болгосон торгох ял ноогдуулж, төсөвт тушаасан мөнгөний 40 хувьтай тэнцэх хэмжээний хөрөнгийг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажилд зориулах тухай заалтыг орон нутгийн удирдлага, санхүүгийн ажилтнуудад зөвөөр ойлгуулж, зохих журмын дагуу гаргуулан авч, оновчтой зарцуулж чадсан эсэхээс ихээхэн зүйл шалтгаална.<sup>11</sup>

Үүний зэрэгцээ иргэн нь, оршин суугаа болон ажлын газрынхаа зохиогдож буй эрх зүйн ба хэв журмын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээнд оролцоно. Мөн нутаг дэвсгэрийн цагдаагийн байгууллагын энэ чиглэлийн ажилд санаачлагаараа, эсхүл тэдний хүсэлтээр хууль сахиулах ажиллагаанд туслалцаа үзүүлнэ<sup>12</sup> гэсэн заалт ихээхэн хүч дэмжлэг болдог. Харин эрх зүйн боломжийг манай хэсгийн байцаагч нар хэрхэн яаж ашиглахаас хамаарч, урьдчилан сэргийлэх ажлын үр нөлөө тодорхой болдог.

Түүнээс гадна гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг судлаачид хэд хэдэн төрөлд хуваан үздэг байна. Үүнд:

1. Ерөнхий арга хэмжээ
2. Тусгай арга хэмжээ
3. Нэг бүрчилсэн арга хэмжээ

Ерөнхий арга хэмжээ: Гэмт хэргийн шалтгаан нөхцлийг арилгахад чиглэсэн эдийн засаг, улс төр, эрх зүй, ёс суртахуун, хүмүүжлийн болон зохион байгуулалтын шинж чанартай нийтлэг арга хэмжээг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ерөнхий арга хэмжээ гэнэ.

Эдгээр арга хэмжээнүүд нь, иргэдийн аж байдлыг дээшлүүлэх, нийгмийн тодорхой үе шатны хөгжилтэй түүхэн ёсоор нөхцөлдсөн зарим зөрчлийг зөөлрүүлэх, нийгмийн анги, бүлгийн ялгааг арилгах, ардчилалыг гүнзгийрүүлэн хөгжүүлж, олон түмний идэвхийг өрнүүлэх, соёл, боловсролын түвшин, ухамсрыг дээшлүүлэхэд чиглэгдэнэ. Дээр дурдсан арга хэмжээнүүд гэмт явдал, гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд шууд чиглэгдээгүй боловч нийгмийн үзэгдэл болох гэмт явдлыг арилгах, даван туулах нөхцөл боломжийг бүрдүүлэхэд чиглэгдсэн төрийн бодлогын хэмжээнд шийдэгддэг асуудал юм..

Ерөнхий арга хэмжээг авч үзэхдээ гэмт хэргийн гаралтанд хүчтэй нөлөөлж байгаа суурь шалтгаануудыг арилгахад чиглэсэн цар хүрээтэй томоохон судалгаа, шинжилгээнд тулгуурлан, улс орныхоо эдийн засгийн чадавхийг нэмэгдүүлэх, ажлын байрыг олноор буй болгох, соёл, гэгээрлийн ажлыг өөрчлөн сайжруулах, иргэдийн соёл, ёс суртахуун төлөвших орчинг бүрдүүлэх, архиан согтуурах явдлыг багасгах зэрэг ажлуудыг хийж чадвал гэмт хэргийн гаралт цөөрөх үндэстэй. Өөрөөр хэлбэл гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцлийг арилгахад чиглэгдсэн, эдийн засаг, улс төр, эрх зүй, ёс суртахуун, хүмүүжлийн болон зохион байгуулалтын шинж чанартай нийтлэг арга хэмжээг

<sup>10</sup> “Төрийн мэдээлэл” 1998 он №1

<sup>11</sup> Г. Даштүдэв. Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлын арга зүй”. УБ. 2007. 36 дахь тал

<sup>12</sup> Ж. Долгорсүрэн. Монгол улсын цагдаагийн эрх зүй. УБ. 2004. 262 дох тал

түлхүү анхаарч үзэх ёстой.<sup>13</sup>

Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх тусгай арга хэмжээ: Энэ нь тодорхой төрлийн гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөл байдлыг арилгахад шууд чиглэгдэнэ. Уг арга хэмжээ нь ерөнхий урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээнээс ялгаатай нь гэмт хэрэгт нөлөөлж байгаа сөрөг хүчин зүйлсийг таслан зогсооход чиглэгдсэн байдаг.

Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ерөнхий арга хэмжээ нь, гэмт явдалд нөлөөлөх хүчин зүйлүүдийн шинж байдлаас шалтгаалахгүйгээр зохион байгуулагдана. Тусгай арга хэмжээ нь, гэмт явдалд нөлөөлж буй хүчин зүйл /үзэгдэл, үйл явц/, тэдний байдал, бүтэц, шинж чанараас шалтгаалж, нутаг дэвсгэр, аж ахуйн салбар, обьектод нөлөөлөх нөлөөллийн хэр хэмжээг харгалзан түүний онцлогийг тусгаж зохион байгуулагдана.

Энэ арга хэмжээний хүрээнд, тодорхой төрлийн гэмт хэргийн шалтгаан нөхцлийг тогтоож, арилгахад чиглэгдсэн үйл ажиллагаа явуулдагаараа гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажилд чухал байр суурь эзэлдэг.

УИХ, Засгийн газраас энэ бүхэнд дүгнэлт хийж гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр ихээхэн анхаарал тавьж, хэд хэдэн хөтөлбөр төлөвлөгөөг боловсруулж хэрэгжүүлж ирсэн. Тухайлбал: Монгол Улсын Засгийн газраас “Хулгайн гэмт хэрэгтэй тэмцэх” /2002 он/, “Хүүхдийн болон түүний эсрэг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үндэсний хөтөлбөр” /1999 он/, “Хар тамхи, мансууралтай тэмцэх” /2000 он/, “Хөдөлгөөний аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх” /2000 он/ зэрэг хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлж байжээ.

Мөн УИХ-аас “Архидан согтуурахаас сэргийлэх, хяналт тавих үндэсний хөтөлбөр” /2003 он/, Монгол Улсын Засгийн газраас “Архидан согтуурахтай тэмцэх талаар авах зарим арга хэмжээний тухай” тогтоол /1994 он/, “Архидан согтуурахтай тэмцэх тухай” /2000 он/, “Согтууруулах ундаа хэтрүүлэн хэрэглэсэн этгээдийг албадан эрүүлжүүлэх тухай” /2003 он/ Монгол Улсын хуулиудыг батлан гаргаж мөрдүүлсэн нь улс орны хэмжээнд гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд ихээхэн нөлөө үзүүлсэн байна.

Урьдчилан сэргийлэх тусгай арга хэмжээг түүний эзлэх байр, цар хүрээ, хэмжээгээр нь:

А. Улс орны хэмжээний

Б. Тодорхой нутаг дэвсгэрийн

В. Нийгмийн их бага тодорхой бүлгийн /жишээ нь насанд хүрээгүй хүмүүс, шилжин суурьшигчдын дунд явуулах урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ/

Г. Нийгэмд харш зан төлөвтэй болох нь тогтоогдсон тодорхой хэсэг этгээдэд чиглэгдсэн /согтууруулах ундааны зүйлийг хэтрүүлэн хэрэглэгчид буюу архаг архичид гэх мэт/

Д. Тодорхой нэг гэмт этгээдээс үйлдсэн хэргийн шалтгаан нөхцлийг арилгахад чиглэгдсэн нэг бүрчилсэн арга хэмжээ- нүүд хамаарна.<sup>14</sup>

Нэг бүрчилсэн урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ: Хэсгийн байцаагчийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр явуулж буй үйл ажиллагааны нэг гол хэсэг бол, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх нэг бүрчилсэн арга хэмжээ юм.

Нэг бүрчилсэн урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ хэдийгээр гэмт явдлын шалтгаан нөхцөлтэй шууд холбоотой тайлбарлагдах боловч, түүний үндсэн шинж байдлыг нэг бүрчилсэн түвшинд авч үздэгээр нийгмийн нийтлэг ба криминологийн тусгай арга хэмжээнээс ялгагдаж, гэмт хэрэг үйлдсэн тодорхой этгээдийн зан төлөвт идэвхитэй нөлөө үзүүлнэ.

Нэг бүрчилсэн арга хэмжээг гэмт хэрэг, эрх зүйн зөрчил гаргаж болзошгүй этгээдийн гэмт зан төлөвийн элдэв илрэлээс хамгаалах хэрэгсэл болгон оновчтой ашиглах явдал онцгой ач холбогдолтой.

Энэ арга хэмжээг амжилттай хэрэгжүүлэх гол үндэс нь хүмүүжлийн буюу албадах аргыг зөв хослон хэрэглэх боломж нөхцлийг бүрдүүлэн бий болгоход оршино. Нөгөө талаар, зөвхөн гэм буруутны зан төлөвт оршин буй сөрөг үзэл бодлыг төдийгүй, түүний үүсч бий болох, төлөвшин бэхжихэд нөлөө үзүүлдэг орчны тааламжгүй нөхцлүүдийг арилгахад чиглүүлэх ёстой юм.

1990-ээд оноос хүүхдүүд гэр орноосоо дайжин тэнүүчлэх, сургууль завсардах, гэмт хэрэг, захиргааны зөрчил үйлдэх явдал нэлээд газар авч хараа хяналтгүй тэнүүчлэх нь нийслэл хот болон төмөр зам дагуух аймгуудаас дэлгэрч улмаар нийгмийн шинжтэй болон бараг бүх аймгуудыг хамарч 3000-аад хүрч тэдний 80% нь Улаанбаатар хотод байгаагийн 30% нь охид байна.

<sup>13</sup> Н. Гаравсүрэн. Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажил ба Цагдаагийн байгууллага. УБ. 2002. 4 дэх тал

<sup>14</sup> Л. Билгээ. Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх нэг бүрчилсэн ажлын арга зүй. УБ. 2005. 35 дахь тал

Энэ үед төр засаг ирээдүйд чиглэсэн зоригтой алхмууд хийхээс өөр аргагүйд тулсан. Зөвхөн олон нийтийн үүсгэл санаачилгад тулгуурлан, цөөн тооны хүүхдийн байгууллагадаа найдаж, гэмт хэрэг өдүүлснийг нийгмээс тусгаарлах замаар энэхүү ярвигтай асуудлыг шийдвэрлэх боломжгүй юм.

Насанд хүрээгүй хүмүүсийг иргэдийн хүрээнд хэрэв боломжтой бол гэр бүлийн хүрээнд дахин хүмүүжүүлэх, өөрийн хувь нэмрийг оруулах сайн дурынхан, сайн дурын байгууллага, нутгийн захиргааны байгууллага, иргэдийн үүсгэл санаачлагын бусад албадыг татан оруулж, тэдгээр байгууллагатай хамтран ажиллах ажиллагааг зохион байгуулалттай тогтмол явуулах талаар төр засгаас шинэ эрхийн акт, шийдвэр гаргаж ажиллах явдал чухал болж байна. Хүн амын 45 хувийг 15 хүртэлх насны хүүхэд өсвөр үеийнхэн эзэлж байгаа өнөө үед төр, засгийн тодорхой бодлого, чиглэсэн дорвитой ажил илт үгүйлэгдэж байна.

Төрийн үйл ажиллагааны залгамж чанар энд бас илэрч, авах, гээхийн сургаал ч үйлчлэх учиртай. Өнгөрснийг эргэн харвал 1942 онд Улсын бага хурлын ҮШ тогтоолд "Хүүхдийг хараа хяналтгүй явуулахыг хориглосугай" гэж тэмцэж байсан уламжлалтай.

БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчид 1964 онд "Насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх комиссын дүрэм" нэртэй хууль цаазын тусгай акт батлан гаргаж сум, хороо, аймаг, хотын АДХ-ын Гүйцэтгэх захиргааны дэргэд нэр бүхий комиссыг байгуулан ажиллуулж байжээ. Уул дүрэм нь 1992 оны Монгол Улсын шинэ Үндсэн хуулиар төрийн байгууламж өөрчлөгдөх хүртэл 30-аад жил мөрдөгдөж байжээ.

Дүрэмд комиссын үндсэн зорилтыг "Хүүхдийг хараанаас гадуур байлгах явдалтай тэмцэх, тэдний эрхийг хамгаалах, хууль ёс, нийгмийн хэв журам зөрчих явдлаас урьдчилан сэргийлэхэд оршино" гэж тодорхойлоод комисс байгуулах журам, комиссын эрх, үүрэг, авч хэлэлцэх хэрэг зөрчил, буруутай хүмүүст авах арга хэмжээ, хэрэг үүсгэх болон шийдвэрлэх явцын журмыг заан тогтоосон байна.

Энэ дүрмээр сум, хорооны комиссоос хүүхэд нь зөрчил гаргасан эцэг эх, тэднийг төлөөлсөн хүмүүст авах арга хэмжээг заасны дотор "Хүүхдээ хүмүүжүүлэхээс зайлсхийсэн буюу эрхээ хортой буруу ашигласан эцэг, эхийн тухай, тэдний эцэг буюу эх байх эрхийг нь хасуулах асуудлыг комиссоос шүүхэд тавих эрхтэй" гэж заажээ.

Бас хүүхдийг хүмүүжүүлэх тусгай байгууллагад шилжүүлэхдээ шаардлагатай бол зардлыг эцэг эхээс гаргуулах эрхтэй бөгөөд торгууль, төлбөр, зардлын комиссын шийдвэрийг шүүхийн тогтоол гүйцэтгэгчээр дамжуулан үг дуугүй биелүүлэх журамтай байжээ.

Энэ дүрэмд хүүхдийн эрх ашигтай холбоотой зөрчлийг илрүүлэх, авч үзэж шийдвэрлэх олон заалт байгаагийн дотор тэнэмэл хүүхдийн учир зүйг олох арга ажиллагааны баримжаа болохуйц санаа оноо ч цөөнгүй байна. Бидний бодоход хууль тогтоомжийн энэ акт урт настай байж болох байсан. Харамсалтайгаар хэлэхэд гагцхүү төрийн тогтолцоо өөрчлөгдсөн цагийн эрхээр мөрдөх гол эзэн /НХХХЭК/ нь сум, хороо, аймаг, хотын АДХ, тэдгээрийн гүйцэтгэх захиргааны хамтад байхгүй болжээ. Шүүмжлэлтэй хандахад харин хууль тогтоомжийн энэ чухал сайн актыг дагаж мөрдсөн ажиллагаа гурван арван жилд хүссэн үр дүнд хүрээгүй. Энд хоёр хүчин зүйл нөлөөлсөн байна.

**Нэгдүгээрт:** Хүүхдийн эрх ашгийг хохироосон зөрчил харьцангуй бага гардаг байсны дээр илрэх, илрүүлэх явдал түвэгтэй байсан.

**Хоёрдугаарт:** Комиссын сонгуультан, захиргаа, бусад холбогдох байгууллагын ажилтан идэвхтний хууль цаазын мэдлэг, ажлын дадлага дутагдалтай холбоотой байсан юм.

Ийнхүү бий болсон шинэ нөхцөлд тэнэмэл хүүхдийн асуудлыг зохистой шийдвэрлэхийн хамт цаашид тэнэмэл хүүхэд нэмэгдэж гарахаас урьдчилан сэргийлэх, хууль тогтоомжийн биелэлтэд хяналт тавих. Насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх /орон тооны бус/ зөвлөлийг аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын тэргүүлэгчдийн дэргэд байгуулж төрөөс хүүхдийн төлөө авч байгаа бодлого шийдвэрийг хэрэгжүүлэхэд ажлаа чиглүүлж яам, засгийн газрын агентлаг, төрийн бусад байгууллага, нутгийн захиргааны байгууллага, аж, ахуйн нэгж, иргэдийн үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулж хамтран ажиллахыг цаг үе, амьдрал шаардсан байна.

Монгол улсын Засгийн газрын 1999 оны 229-р тогтоолоор "Хүүхдийн болон түүний эсрэг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үндэсний хөтөлбөр" батлагдснаар хүүхдийн эрх ашгийг хамгаалах, хууль тогтоомжийн биелэлтэд хяналт тавих аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын тэргүүлэгчдийн дэргэд насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг эрхлэх /орон тооны бус/ зөвлөл байгуулагдсанаар хариуцах эзэнтэй хариуцлагын тогтолцоо бий болсон юм.

Хүүхдийг сургууль завсардахаас урьдчилан сэргийлэх, эмзэг бүлгийн хүүхдийг сургуульд тогтоон барих талаар боловсролын байгууллагаас бодитой арга хэмжээ авч хэрэгжүүлээгүй. 1990 оноос хойш нийгмийн халамжийн үйл ажиллагааг явуулахдаа сургуулиас салангид халамжийн төвийг түшиглэсэн үйл ажиллагаа явуулж байсан нь зарим талаар сургууль завсардалтыг нэмэгдүүлэхэд нөлөөлсөн гэж үзэж болох талтай.

Хүүхдийн эрхийн тухай НҮБ-ын конвенцид “18 насанд хүрээгүй хүн бүрийг хүүхэд гэнэ”, Хүүхдийн эрхийг хамгаалах тухай Монгол Улсын хуульд “Хүүхдийн эрхийг төрсөн цагаас нь эхлэн 18 насанд хүртэл хамгаалахад энэ хууль үйлчилнэ” гэж тодорхойлсон. Хүүхэд гэмт хэрэг үйлдэж, гэмт хэргийн халдлагад өртөж амь нас, эрүүл мэндээрээ хохирсоор байна. Сүүлийн 4 жилд хүүхдүүдээс 2874 гэмт хэрэг үйлдэж, гэмт хэргийн улмаас засаг захиргааны нэгж болох багийн хүн амтай тэнцэх тооны хүүхэд нас барж, сумын хүн амтай тэнцэх тооны хүүхдийн эрүүл мэнд хохирчээ.

2007-2010 онд гэмт хэргийн халдлагад 4342 хүүхэд өртөж, тэдгээрийн 434 буюу 10.0 хувь нь нас барж, 2473 буюу 57.0 хувь нь гэмтжээ.

Өнөөдөр хүүхдийн эрхийг хамгаалах, хүүхдэд учирч болзошгүй эрсдлээс урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр сүүлийн үед төр засаг, цагдаа, олон улсын байгууллага, төрийн бус байгууллагуудаас тодорхой ажлуудыг санаачлан хийж байгаа билээ. Тухайлбал, 2011 оны 3 дугаар сард “Хүүхэд насаа хайрлая” зөвлөгөөнийг улсын хэмжээнд зохион байгуулж, энэ үеэр Монгол Улсын Шадар сайд, дэлхийн зөн олон улсын байгууллага, шүүх, прокурор, цагдаа, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх, өмгөөллийн байгууллагууд хамтран ажиллахаар санамж бичиг байгуулан, хэрэгжүүлэн ажиллаж байна.

Уг санамж бичигт гэмт хэрэг, зөрчил үйлдсэн, гэмт хэргийн халдлагад өртсөн хүүхдийн талаарх мэдээллийн сан бүрдүүлж, шалтгаан нөхцөлийг судлан, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний санал боловсруулах ажил тусгагдсан юм.

Цагдаагийн байгууллага төрийн болон төрийн бус байгууллагатай байнга хамтран ажиллаж байгаа ба “Хүүхдийн асуудлаар 2012 он хүртэл төрийн болон төрийн бус байгууллагатай хамтран ажиллах хөтөлбөр”, Дэлхийн зөн олон улсын байгууллагатай 3 жилийн хугацаатайгаар хамтран ажиллах гэрээ байгуулан, хүүхдийн гэмт хэргийн талаарх мэдээллийн тогтолцоог боловсронгуй болгох, хүүхдийн эрхийг хамгаалах хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох санал, зөвлөмж, сургалт, зөвлөгөөн, хэлэлцүүлэг хийх, хууль тогтоомжийг сурталчлах, хэрэгжүүлэхийг уриалах, сургуулийн орчинд хүүхдийн аюулгүй байдлыг хангах зэрэг ажлууд хийж байна.

### **Дүгнэлт**

Ардын хувьсгал ялсан цагаас эхлэн манай улсад гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажлыг тасралтгүй зохион байгуулж ирсэн байна. 1940 оноос 1980-аад оны үед иргэдийн нийгмийн сэтгэлгээний хандлага нь хүн бүр ажил хөдөлмөр эрхэлж, гэмт хэрэг, зөрчил байх ёсгүй гэсэн үзэл баримтлал дээр тулгуурлаж байснаас үүдэлтэй юм.

Нөгөө талаараа иргэдийн цагдаагийн байгууллагад туслах олон нийтийн хөдөлгөөн эрчимтэй өрнөж, “Цагдан сэргийлэх байгууллагад туслах олон нийтийн бригад” нэртэй сайн дурын нэгдлүүд олноор байгуулагдсан байдаг.

Мөн тэдний дэмжлэг тусламжтайгаар гэмт хэрэг, зөрчил олныг илрүүлэн шийдвэрлэж байсны зэрэгцээ захиргааны хяналтыг сайн тавьж байсан нь гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажлыг ихээхэн хөнгөвчилж байжээ гэж дүгнэж байна.

### **Санал**

Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохион байгуулж ирсэн уламжлалт туршлагыг ашиглан дараахь саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Иргэдийн оролцоонд тулгуурласан “Цагдаагийн байгууллагад туслах олон нийтийн бригад”-уудыг томоохон аж ахуйн нэгжүүд дээр байгуулах замаар аж ахуйн нэгж, байгууллагын үүрэг оролцоог нэмэгдүүлэх;
2. Хүүхдийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх орон тооны бус комиссыг нутаг нутгийн захиргааны байгууллага буюу Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын дэргэд байгуулах замаар иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх;
3. “Цагдаагийн байгууллагад туслах олон нийтийн бригад”-ын үйл ажиллагааны чиглэл, эрх, үүрэг, үйл ажиллагааны удирдлага, зохион байгуулалтын загварыг шинэчлэн боловсруулж, туршилтын журмаар хэрэгжүүлэх;